

Боднарук Олена Володимирівна,
апарат Президії Національної академії
педагогічних наук України, науковий співробітник

**Зміст та рівні засвоєння системи базових психологічних понять
студентами у процесі професійної підготовки.**

У статті розглянуто стадії, які приходять людина при вивченні психології, етапи формування понять, критерії та ознаки сформованості понять. Визначено рівні сформованості психологічних понять, критерії якості психологічних знань та логіку викладання системи базових психологічних понять у процесі професійної підготовки.

Ключеві слова: система базових психологічних понять, етапи формування понять, критерії якості психологічних знань, професійна підготовка.

**The content and mastering levels of the system of basic psychological concepts
by the students during the professional training.**

The stages that a person comes through during the studying of psychology, the criteria and features of forming of concepts are shown in the article. The levels of psychological concepts, the quality criteria of psychological knowledge and logic of teaching system of basic psychological concepts during the professional training are determined.

Key words: system of basic psychological concepts, stages of forming the concepts, the quality criteria of psychological knowledge, professional training.

У професійній підготовці студентів вузів кінцевим результатом завжди є «фахівець», готовий як до рішення вузькопрофесійних задач, так і в цілому до вибудовування і організації свого власного життя, що уміє відповідати за свої дії і вчинки, здатний до оптимальної взаємодії з іншими людьми. Саме у цьому ракурсі і повинні розглядатися всі події вузівського життя, і особливо

вивчення психології, оскільки саме психологія надає людині необхідні теоретичні і методичні основи організації життєдіяльності [8].

Аналіз літератури і результати чисельних досліджень показали, що фактично вивчення психології у вузах зводиться до роботи з психологічною інформацією саме на рівні оволодіння понятійним апаратом психології як науки, досягнення варіативності в оперованій змістом психології на рівні теоретичних моделей. Цей етап роботи з психологічною інформацією охоплює період ознайомлення з тими базовими поняттями, які складають основу психологічних знань, способами їх зв'язку і інтерпретації і т.д. У свою чергу, він може бути представлений як поступове, порівнявє просування по структурі психологічних знань, завдяки якому здійснюється збагнення змісту психології не лише як науки, а і як засобу отримання життєдіяльності.

При засвоєнні психологічних знань студенти стикаються з істотними труднощами. Це перш за все величезна кількість нових термінів, які необхідно запам'ятати. У першокурсників, що приступили до вивчення психології, зазвичай буває своєрідний термінологічний шок: їм здається, що таку величезну кількість нових термінів запам'ятати просто неможливо. Звідси виникає панічний страх, відчуття недоступності психології [7].

На наш погляд, формування психологічних понять в умовах традиційного навчання має ряд недоліків:

1. Формування понять базується переважно на механічному запам'ятовуванні, тому виникають труднощі практичного застосування.
2. Переважає словесне вивчення, що зумовлює відрив між розумінням внутрішніх відношень та змін в структурі поняття.
3. На заняттях враховуються лише зовнішні ознаки ситуацій, які розглядаються, та не розкривається системна внутрішня обумовленість психологічних явищ.

Тому, щоб поліпшити формування та засвоєння психологічних понять, мають відбуватися серйозні зміни в організації навчання психології в ВНЗ. Найбільш важливо здійснити перехід від пояснювального опису до

оволодіння основними поняттями психологічної науки шляхом сходження від абстрактного до конкретного. Отже, сучасний ВНЗ потребує нових підходів до формування теоретичних знань у студентів на заняттях з психології. При цьому пріоритети повинні надаватися технологіям розвивального навчання.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, навчальний матеріал найкраще подавати не в готовому вигляді, а як певні умови, що потребують від суб'єкта учіння активної пізнавальної діяльності. Як стверджують Д.Б.Ельконін і В.В.Давидов, справді наукові поняття, формування яких і повинно бути метою навчання, можуть бути засвоєні лише шляхом аналізу предметно-матеріальних умов їх походження. Доведено, зокрема, що за умови змін змісту і методів навчання можна досягти високого рівня теоретичного узагальнення [9].

Аналіз психологічної літератури показав, підкреслює В. А. Семиченко, що способи використання психологічної інформації залежно від рішення задач, що виникають в процесі життєдіяльності, істотно відрізняються. Фактично людина, яка виступає користувачем психологічної інформації, здійснює декілька стратегій її обробки, інтерпретації і включення в зміст здійснюваних дій. Подібна якісна неоднорідність здійснюваних стратегій зумовила необхідність звести воедино результати теоретичного аналізу у вигляді узагальненої концептуальної моделі [7]. Перевірка цієї теоретичної моделі в практиці роботи з різним контингентом (з тими, хто вчить психологію цілеспрямовано в навчальному закладі, або з тими, хто самостійно опановує психологію) підтвердила, що це шлях непростий, такий, що не має лінійної структури. У найбільш загальному вигляді для досягнення достатньо повної психологічної культури людині належить подолати сім окремих стадій. Кожна з них характеризується не стільки новим змістом, скільки якістю відносин людини з психологічною інформацією, тими новоутвореннями, які формуються в результаті проходження певної стадії. Крім того, всередині кожної стадії простежуються щонайменше п'ять рівнів

просування. Нелінійність цього процесу полягає в тому, що оволодіння попередньою стадією ще не гарантує автоматично перехід на нову; досягнення вищого рівня в межах однієї стадії може поєднуватися з низьким рівнем проходження інших стадій. В результаті студент однобічно опановує психологію.

Стадія I. Зміст даної стадії складає оволодіння понятійним апаратом психології як науки, досягнення варіативності в оперуванні змістом психології на рівні теоретичних моделей. Цей етап роботи з психологічною інформацією охоплює період ознайомлення з тими базовими поняттями, які складають основу психологічних знань, способами їх зв'язку і інтерпретації та ін. У свою чергу, він може бути представлений як поступове, порівнявє просування по структурі психологічних знань, завдяки якому здійснюється збагнення змісту психології як науки.

Стадія II. Основний зміст стадії – навчитися пізнаванню психологічних явищ в складній, багатоконтекстній об'єктивній реальності, вичлененню психологічних детермінант з широкого круга чинників, знаходженню множинних, складноопосередованих варіантів трансформації психологічних знань в повсякденному житті.

Стадія III. Події даної стадії містять оволодіння способами, прийомами, засобами вивчення і розуміння інших людей, подолання тих стандартів, установок, бар'єрів, які привносяться соціальними стереотипами. Одне із завдань проходження даної стадії – сформуванати здатність вірно оцінювати діагностичні можливості окремих методик і прийомів пізнання іншої людини і отримуваних з їх допомогою результатів.

Стадія IV. Зміст даної стадії займають робота над собою, самопізнання, самовивчення, самооцінка, самоухвалення і т.д. Необхідність розділяти пізнання інших людей і самого себе обумовлена тим, що і сама процедура самопізнання, і робота з результатами цього пізнання принципово відрізняється від тієї, яка здійснюється при оцінці інших людей.

Стадія V. Зміст даної стадії складає оволодіння методологією і прийомами оптимального управління іншими людьми.

Стадія VI. Зміст даної стадії складає робота над підвищенням своєї здатності до самоуправління в різних життєвих ситуаціях і в цілому при виборі і розробці загальної стратегії життя.

Стадія VII. Перехід на дану стадію означає готовність людини конструктивно працювати з психологічними знаннями в будь-яких життєвих умовах і обставинах, ефективно вирішувати виникаючі проблеми незалежно від їх зовнішньої «оболонки». Фактично це вже вихід власне за межі психології, інтеграція психологічних знань з іншими областями знань [7].

На думку С. В. Коржакової, етапи формування понять наступні:

1. усвідомлення мети засвоєння понять;
2. усвідомлення змісту, обсягу, зв'язків і відносин даного поняття з іншими;
3. застосування поняття у вирішенні завдань різного змісту [2].

С. В. Березін та О. В. Шапатіна вважають, що поняття сформоване, якщо відповідає наступним критеріям [1]:

1. високо смислове навантаження і емоційна зарядженість;
2. смислові зв'язки понять забезпечують цілісність засвоєної суб'єктом інформації;
3. смисловий зміст поняття відносно стійкий;
4. володіння поняттям забезпечує ефективну орієнтацію у професійній діяльності, її змістових і процесуальних аспектах;
5. виступає в якості «розумового знаряддя» в процесі вирішення професійних завдань;
6. передбачає множинність емпіричних реалізацій;
7. виражене в поняттях знання має інструментальний характер.

Перераховані критерії можуть бути прямо або побічно виміряні кількісно. Якщо поняття несформоване – воно сформоване формально. Оскільки поняття не інтегровано в особистісний та професійний досвід, воно

не засвоєно, воно – «знайоме». Сформоване поняття – це, по суті, інструментальні знання. Саме такі знання і є основою для формування професійних компетенцій [1].

В. П. Меншиков в своїх дослідженнях визначив наступні ознаки сформованості понять:

1. студент продукує приклади конкретних ситуацій або явищ, що ілюструють і розкривають зміст поняття;

2. студент може висловити наукове визначення поняття формально-логічно, образно і символічно / метафорично. При цьому поняття чітко ідентифікується іншими студентами;

3. студент використовує поняття для осмислення матеріалу, в якому смисловий зміст поняття виражено текстуально («згортання» тексту без втрати сенсу);

4. студент використовує поняття для перекодування опису явища повсякденною мовою на опис явища професійною мовою. І навпаки (поняття як засіб комунікації);

5. використовуючи академічне визначення поняття, студент здатний вказати його функціональні та генетичні зв'язки з іншими поняттями;

6. для трактування поняття студент залучає матеріал суміжних наукових дисциплін. При цьому інтерпретація поняття не суперечить його традиційним трактуванням;

7. у трактуванні поняття студент здатний диференціювати «академічне ядро» поняття і суб'єктивні інтерпретації різноманітних змістовних і структурних аспектів поняття [3].

Узагальнюючи дані підходи, нами були визначені наступні рівні сформованості понять:

1. низький рівень;
2. рівень нижче середнього;
3. середній рівень;
4. рівень вище середнього;

5. високий рівень.

Показником низького рівня засвоєння психологічних понять є механічне запам'ятовування. Тобто студент не може пояснити вказане поняття, або видає неупорядкований набір слів, або суто механічно повторює визначення з підручника та не може його пояснити чи навести приклади.

Для другого рівня засвоєння психологічних понять, рівня нижче середнього, ми визначили такий показник – запам'ятовування з первинними ознаками засвоєння. Студенти, що відносяться до цього рівня, можуть допускати неточності у визначенні, але можуть уловити певне смислове значення.

Щодо середнього рівня засвоєння психологічних понять, показником є розуміння студентами сенсу вказаного поняття, тобто студенти можуть дати визначення й розкрити його сенс.

Показником рівня вище середнього ми встановили розуміння системи, в якій знаходиться дане поняття. Студенти даного рівня можуть розкрити поняття у сенсі інших понять, його співвідношення з ними у логічних зв'язках, родо-видових зв'язках та інш.

Ознакою високого рівня засвоєння психологічних понять визначено здатність досліджуваних використовувати психологічні поняття у їхньому повсякденному житті. Взагалі студент цього рівня може коректно використовувати певне психологічне поняття для опису фактів та явищ оточуючого середовища, своїх почуттів, чинників активності, станів, мотивів тощо.

Виходячи з вище наведеного, були виділені критерії якості психологічних знань:

- повнота знань, вимірювана кількістю програмних знань щодо вивчення психологічних явищ;
- глибина знань – сукупність пізнаних істотних зв'язків між відповідними знаннями;

- систематизованість знань, що характеризується пізнанням складу деякої сукупності знань, їх ієрархії і послідовності, тобто усвідомленням одного знання як базового для інших, але при визначеному, заданому куті зору на цю сукупність;

- системність знань – усвідомлення приналежності будь-якого фрагмента знань до тієї або іншої системи знань;

- оперативність – якість, що характеризується числом ситуацій, де студент може свідомо застосувати те або інше знання, або числом способів, якими він може це знання застосувати;

- гнучкість знань, виявляється в готовності людини до самостійного знаходження способу застосування знань при зміні ситуації або різних способів в одній і тій же ситуації;

- узагальненість знань припускає здатність підвести конкретне знання під узагальнене;

- згорненість і розвернутість знань, здатність особи до розкриття системи кроків, яка веде до стиснення, згортання знань;

- усвідомленість знань особою, виражається в їх зв'язку і способів їх отримання, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізму їх становлення;

- міцність знань, утримання в пам'яті системи знань і способів їх застосування або в готовності вивести необхідні знання, застосовувати в інших операціях знань.

Особливу проблему складає визначення базових психологічних понять.

На основі теоретичного аналізу літератури ми дійшли висновку, що за діючою системою навчання найбільш уживаною є система базових психологічних понять, визначена на основі теорії про категоріальний склад психології, запропонованої А. В. Петровським та М. Г. Ярошевським [2,5,6].

Категорії є особливим елементом понятійного апарату психології. Слова «поняття» і «категорія» однозначні по їх суті і змісту. З нашої точки зору – те ж саме поняття, яким позначаються загальні властивості будь-якого

ряду, виду предметів, явищ, процесів. Але поняття та категорія відрізняються за їх функцією у науці [4].

У понятійному апараті будь-якої науки є свій основний структурний елемент – категорії. Категорії – це поняття тієї чи іншої науки, в яких відображені пізнані явища і процеси предмета її дослідження і за допомогою яких сформульовано її закони.

Категорії психології – це її поняття, в яких відображені основні властивості психіки як предмета її дослідження і за допомогою яких сформульовано її (психології) закономірності.

Слід підкреслити, що без знання категорій психології (відчуття, сприйняття, уява, мислення, пам'ять, воля, характер, потреба і ін.) засвоїти, зрозуміти науку неможливо. Знати категорію – це значить володіти або хоча б бути підготовленим до володіння тією інформацією, яку вчені, наука внесли в це поняття. А це значить, мати уявлення про те явищі психіки, яке позначене цим поняттям-категорією, знати сутність цього явища, його структуру, зміст, функції, процес виникнення, міру оптимального функціонування, зв'язок з іншими явищами психіки [4].

У концепції А. В. Петровського та М. Г. Ярошевського базисні категорії психології виступають як родові по відношенню до певних груп психологічних понять. Так, категорія «образ» конкретизується в поняттях сприйняття, уявлення, уяви, пам'яті та ін. Такі поняття, що фіксують однакове і ігнорують особливе, перевіряється просто підведенням під загальне поняття окремих приватних випадків, Е. В. Ільєнко називав абстрактно-загальними, що реалізують локківську традицію емпіричної теорії узагальнення. Такі поняття нічого не пояснюють і, як правило, поступово витісняються з наукового обігу під впливом нових фактів, які вони не в змозі охопити. Абстрактно-загальному як порожній умоглядній абстракції Е. В. Ільєнко протиставляє конкретно-загальне - реальне і цілком особливе явище, яке виступає генетичною основою розгортання всієї системи, що утворює дану предметну область. М. Г. Ярошевський був

противником виділення всього різноманіття психічного з однієї-єдиної «клітинки». Психіка, вважав він, за самою суттю «багатоклітинних». У ролі таких «клітинок» і виступають у М. Г. Ярошевського базисні категорії. Однак і тут в міркуваннях дослідника виявляється неузгодженість [2].

Категоріальний склад психології взагалі показує пріоритетні теорії в області методології, а не дидактики, тобто не має прямого виходу на процес викладання психології.

На нашу думку, процеси диференціації й інтеграції понятійного апарату психології на дидактичному рівні передбачають необхідність оптимізувати той зміст і систему знань які надаються в підручниках з психології. Тобто, можна сказати, що зміст кожного підручника з загальної психології і є певна система базових психологічних понять, викладена у логіці автора. Такі підручники призначені для студентів вищих навчальних закладів і всіх, хто цікавиться психологією. Кожен з них, на думку їх авторів, являє собою виклад основ нормативного курсу загальної психології, містить інформаційний компонент, що спрямований на розкриття теоретичного матеріалу, та контрольньо-дослідницький, який забезпечує закріплення і поглиблення набутих знань з психології. Але аналіз їх змісту показав, що деякі підручники створені у відповідності з авторською навчальною програмою, базованою на орієнтирах (базових поняттях і послідовності їх розкриття), визначених автором як головні у пізнанні психології. Автори користуються власними науковими пріоритетами, що поєднуються з відповідальністю та глибиною серйозного наукового підходу, обравши певну структуру викладу матеріалу як у змісті кожного розділу, так і у всьому підручнику.

На нашу думку, система базових психологічних понять повинна викладатися у наступній логіці:

1. Пізнавальні процеси (увагу, відчуття, уява, сприймання, пам'ять, мова, мислення).
2. Емоційно-вольові процеси.

3. Психічні стани.
4. Психічні властивості (темперамент, характер, здібності, спрямованість).
5. Інтегровані явища (особистість, спілкування, соціальні групи, діяльність).

Кожна наступна тема має логічний зв'язок з попереднім матеріалом та поступове ускладнення з кожним переходом на новий рівень розуміння, тобто формує систему що дозволяє підвищити рівень усвідомленого засвоєння психологічних знань студентами.

У формуванні понять у студентів ВНЗ дійсно існують певні особливості, які викладач повинен знати і враховувати для успішного формування і розвитку понять у студентів і забезпечення високої якості їх професійної підготовки.

Список використаних джерел:

1. Березин С.В. Операционализация психологических понятий – основа формирования профессиональных компетенций психологов/ С.В. Березин, О.В. Шапатина. – Режим доступу: <http://chtodelat63.ru/articles/art60.html>
2. Коржакова С.В. Формирование научных понятий у студентов педагогических ВУЗов в обучении: дисертация на соискание степени кандидата педагогических наук: 13.00.01/ С.В. Коржакова. Челябинск, 1984. – 184 с. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-nauchnykh-ponyatii-u-studentov-pedagogicheskikh-vuzov-v-obuchenii#ixzz29j5oJfne>
3. Меньшиков П.В. Механизм операционализации психологических понятий, профессионально значимых для будущих педагогов / П.В. Меньшиков. – Психология в ВУЗе. – 2008. - №6.- с. 61-73.

4. Очеретяный А.А. Методологический анализ понятийного аппарата психологи / А.А. Очеретяный. – Севастополь: Горизонти освіти, № 1, 2011.
5. Петровский А.В. Теоретическая психология/ А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М., 2003.
6. Петровский А.В. Основы теоретической психологии/ А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/petya01/txt00.htm#4>
7. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологи / В. А. Семиченко. – К.: «Магістр-S», 1997. – 124 с.
8. Семиченко В.А., Рефлексивный поход в теории и практике высшей школы (Продолжение) / В.А Семиченко., В. Дикань // Післядипломна освіта в Україні № 2'2008 (13)
9. Эльконин Д. Б. Опыт психологического исследования в экспериментальном классе/ Д. Б. Эльконин. – Вопросы психологии, 1960, №5, с. 29-40.